

САКРАЛЬНА СПАДЩИНА ДУБЕНЩИНИ

Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої
конференції, присвяченої 1025-річчю хрещення
Київської Русі

Дубно-2013

ВОЛИНЬ І ВОЛИНЯНИ

“ Три високі мети визначають цінність
історичних народів: справедливість, краса і мудрість “
Макс Вебер

Дискусії вчених довкола етимології топоніму «Волинь» породили декілька версій його походження: від - міста Волинь; від – волинок; від – волів; від - племені венедів; від - міста Воліна, що на Балтиці.

«Волинка» - як традиційний музичний духовий інструмент відомий багатьом народам Європи і Азії ще до появи на теренах Волині.

Стосовно «волів», то треба зауважити, що віл – це кастрований бик. Думка, що волиняни дуже любили волів і гонили їх в Європу, а щоб не було сумно в дорозі, то грали на дудках-волинках, є хибною.

Також досить спірною є точка зору, що «Волинь» походить від племені Венедів, які проживали на правобережжі Вісли.

Найбільшого поширення в літературі набуло походження від міста Волинь з його локалізацією у селі Городок Грубешівського повіту (Польща)

О.Цинкаловський стверджував, що «Волинь» чи «Велинь» - це колишній стольний слов'янський, величезний торговий і військовий осередок [23,с.212]. Такий великий, що немає йому подібного, і первинна його назва саме «Велинь» («великий»).

Якщо місто Велинь було таке велике, то у ньому проживала б велика кількість людей. Ці люди мали б бути задіяні у суспільній праці: виготовленні товарів (ремісники), торгові ряди (торговці); навколо міста величезні поля для землеробства. Зрештою, існували б якісь палаци чи фортечні укріплення для вождя, старійшин і бояр (адміністрація), сакральні споруди тощо. Якщо через місто проходив торговий шлях, то просто диво, що ніхто з мандрівників і торговців не зміг помітити величезного міста серед лісів, річок і боліт...

Археологічні дані[2,с.121] свідчать, що Волинь на початку X ст. – це переважно невеликі поселення і дуже рідко городища, також невеликі. Волиняни VIII-Xст. не мали потреби у великих містах-фортецях, позаяк у них не було постійних ворогів, та й сама місцевість-ліси, річки, болота була

природною лінією оборони. Якби насправді було давнє величезне місто Велинь, то невже літописець, говорячи про похід кн. Володимира на Червен і Перемишль (988р.), не згадав би про таке велике місто, тим більше, що за 20 кілометрів від нього князь закрив нове місто Володимир?

Згадка у Літописі про Волинь від 1018 р. (похід Ярослава на Святополка) стосується скоріше землі Волинської, аніж міста. «...Ярослав же зібрав множество русі, варягів, слов'ян, рушив супроти Болеслава і Святополка і прийшов до...Волині, і стали обаполи ріки Бугу»[17,с.82]. Польський історик Ян Длугош,(1415-1480) на якого посилається М. Грушевський [7,с.208] опрацьовуючи давні слов'янські тексти, по-своєму витлумачив значення слова «Волинь», зрозумівши під ним місто і навіть фортецю, а не місцевість. Також, і в арабського історика аль -- Масуді, якого цитує О.Цинкаловський, немає жодної згадки про місто – столицю, а лише про плем'я Валінана [8,с.135].

Припустимо, що таке місто існувало в X ст. Для того, щоб стати великим політичним і економічним центром, потрібен був певний історичний період. Звісно, що жителів цього міста не відразу почали називати «волинянами», до того ж потрібен був час, щоб назва поширилася на значну територію, де жили дуліби і бужани. Все це здається не зовсім правдоподібним. Отож, версія про походження етноніму «волиняни» від назви міста видається сумнівною з наведених вище причин. .

У цьому випадку можна було б звернутися до історичної аналогії – як розвивалися міста у сусідніх споріднених племенах, наприклад, у деревлян. Там теж археологічні розвідки не фіксують до X ст. величезних міст, переважно, як і на Волині, - невеличкі поселення і зрідка городища. Коли деревляни в 946р., після битви з військом кн.Ольги, потерпіли поразку, то вони «побігли й заперлися в городах своїх», [17,с.34] а Іскоростень був знищений, тому що його мешканці долучилися до загибелі кн.Ігоря, а не тому, що був столицею деревлян. Інші містечка Вручай (Овруч), Городок, Малин, і той же Іскоростень (Коростень) існують до сьогодні. В писемних джерелах відсутні дані про існування великих політичних центрів до X-го століття в землях дулібів, деревлян, хорватів чи дреговичів. Закладання нових міст як центрів удільних князівств починається з X-XI ст., із становленням Русі як держави, коли на зміну вічевому управлінню старійшин приходить нова система влади – влада військового вождя, тоді значну роль починають

відігравати міста як центри удільних князівств, підпорядкованих Києву відповідно і назви земель: Київська, Чернігівська, Суздальська, Галицька, Волинська, що могли об'єднувати по декілька племен.

Така точку зору не заперечує існування міста з назвою Волинь, але похідною від топоніму «волинь». Тобто, місто з такою назвою могло з'явитися пізніше етноніму –«волиняни». Волинь як вільна незаселена земля могла отримати свою назву в II ст. по відході племен готів [20,с.52-53];[19,с.78]. Волиняни - вільні нікому не підлеглі люди, що поселились на вільних землях. На сьогодні немає підстав говорити про волинян як плем'я ,що складається з родів [7,с.207]. Скоріше за все,Волинь сформувалась із вихідців сусідніх племен споріднених за мовою, віруваннями і звичаями. Це вони заселили Волинь і після аварської навали об'єднали сусідні племена . Враховуючи, що розселення племен відбувалося по берегах річок, то вільні незайняті землі могли знаходитись між річками або у їх верхів'ях . Скоріше за все ,первинна Волинь знаходилась на північ від дулібів і на захід від деревлян та дреговичів,і на південь від бужан.

Відносно самої назви міста «Велинь»,[23,с.212] тобто велике – ст. сл.ВЕЛИКЪ – великий, ВЪЛЬТЬ – великан (чеськ.veliky, польськ. wielki): то похідна назва його мешканців була б – великани, великі. Тоді як у старослов'янській мові «вільний» - ВЪЛЬНЫН, у чеській – VOLNY, у польській – WOLNY більше відповідає духу і букві етнотопоніма «Волинь» . Волиця, вулька, воля, волинка – такі назви існують в Україні, Білорусі, Польщі, Чехії.[25,с.802],[23,с.212-256]. Від топоніма Волинь походить і етнонім «волиняни»- ті,що живуть на вільних землях. Суфікс (-ян) зустрічається переважно у топонімах географічного походження,так само як ойконіми на – ани (-яни) (поляни, деревляни,)походять від давніх слов'янських основ здебільшого мотивованих назвами географічних об'єктів [22,с.153]. Концепт волі-це особистий і географічний простір.

Зважаючи на біполярність первісного мислення та існування рабства на початкових стадіях суспільства [21,с.494], давні слов'яни могли означувати місцевість як вільну, не заселену ніким землю. Антонімічні відношення в словах «воля-неволя» базуються на основі їх функціональної природи. Поняття волі, вільної людини, вільної землі виникли разом з поняттями неволі, рабства, заселеної землі. Для порівняння: Таїланд – вільна земля; франк – вільний, сміливий; казах – вільна людина. Щоб вирватись із звичного

середовища людині тих часів потрібна була відвага, воля і рішучість. Залежна людина боїться волі, вона не знає що з нею робити. Імператор Маврикій(582-602) писав про слов'ян, що вони схожі з антами за своїм способом життя і своєю любов'ю до волі, їх ніяк не можна схилити до рабства чи підлеглості у своїй країні [11,с.7].

Топонім «Волинь» виник у часи, коли вже було рабство у народів, як антонім словам «раб», «рабство», «невільництво». Людство вже вирізняло вільних і невольних. Міграції племен не могли обходитися без військових сутичок, пограбувань і поневолень, де одні племена підкоряли інших і брали з них данину. Поступово збиральництво і мисливство відходили як основні заняття, їх місце займали землеробство і скотарство, що більш відповідали осілому способу життя, а отже і певних територіальних меж між племенами. Таким чином заселені землі мали якісь маркери – чи то природні межові знаки (по лісах та річках), чи штучні (камінь, стовп) для їх означення. [16, с.346]

Ярослав Ісаєвич [13,с.33] вважає, що у сучасній історичній науці переважає погляд, що Волинь як історична область сформувалася на землях племінного союзу дулібів. Вслід за давньоруським літописцем можна було б записувати, що волиняни сьогодні живуть там, де колись жили дуліби і бужани. Михайло Грушевський вагався у визначенні етнографічних меж племені дулібів [7,с.209]. Проте, нині історичні та археологічні дані дають підстави говорити про єдність матеріальної культури населення, що жило в межах території, яка на півночі доходить до Прип'яті, на заході займає басейн Західного Бугу і Сяну, на сході доходить до Дніпра, на півдні заходить у басейн Верхнього та Середнього Дністра [2,с.121], [3,с.33-34].

Локалізація проживання племені дулібів за назвами однойменних поселень теперішнього часу є недоречною, позаяк такі чи схожі назви існують на величезній території від Росії до Балкан. Зрештою, у Львівській і Волинській областях існують села з назвою Кривичі, то це не доводить, що на Волині проживало колись плем'я кривичів.

Волинь як історико-етнографічний край входить до складу сучасних областей України: південно-західні частини Волинської і Рівненської, східна частина Львівської і західна частина Житомирської, північні частини Тернопільської та Хмельницької областей, а також південної частини Берестейської області Білорусії і східної частини Люблінського воєводства Польщі [9,с.3-4],[10,с.10].

Етнонім «Волинь», на відміну від етноніма «русичі», поширився лише на землі бужан і дулібів. Це говорить про те, що об'єднання слов'ян на чолі з Маджаком [8,с.135] стосувалося лише дулібів, бужан і волинян. Так само, як топонім «Оукраїна, Україна» протягом століть поширився майже на всі давньоруські землі, як і в свою чергу етнонім «Русь» поширився на племена, які мали свої етнічні назви, але згодом стали - русичами.

У першій половині VII ст. у Подністров'ї і на Волині «настало нове запустіння, що, очевидно було результатом грабіжницьких набігів кочовиків-аварів» [14,с.26]. Літопис повідомляє про дулібів, що жили «...по Бугу, де нині волиняни...», і що раніше їх поневолювали обри (авари). «Ці ж обри воювали проти слов'ян і примучили дулібів, що були [теж] слов'янами, і насильство вони чинили жінкам дулібським: якщо поїхати треба було обринові, то не давав він запрягти ні коня, ні вола, а велів він упрягти або три, або чотири, або п'ять жінок у телігу і повезти обрина, - і так мучили вони дулібів...»[17,с.7]. Подібну поведінку аварів щодо слов'ян-венедів, які жили на території нинішньої Чехії, фіксує і Хроніка Фредегара: «Авари щороку ходили до слов'ян, щоб у них зимувати; тоді вони брали жінок і дітей слов'ян і користувалися ними. В додаток до такого насилля слов'яни ще й зобов'язані були платити данину аварам» [1,с.112]. Відомо, що кочове плем'я аварів у середині VI ст. перемістилося із середньої Азії. У 558 році їхнє посольство з'явилося у Константинополі, шукаючи союзу і землі. Візантійська влада дозволила їм поселитися в Добруджі, щоб мати спокій від наступу слов'ян на їхні провінції. Десь із тих часів вони стали проблемою як для слов'ян, так і для Константинополя. У 560 році авари напали на хорватів, очевидно, наступного року їх жертвою стали дуліби [19,с.138][5,с.19][]. У подальшому авари постійно воюють як не з сусідніми племенами, то з Візантією. Візантійські письмові джерела повідомляють, що аварські війська наполовину були із слов'ян, тож інколи і самих аварів називали «слов'янами». Лише після розгрому аварів у 803 році франківськими і булгарськими військами згадки про них у літописах відсутні [6,179].

Цілком можливо, що після відходу аварів у Панонію (567р.) землі дулібів почали заселяти їхні північні союзники, що жили в басейні річок Прип'яті і Західного Бугу, що дало змогу літописцеві написати: «...що дуліби жили по Бугу, де нині волиняни» [17,с.8]. Інакше, як пояснити, чому там, де жили дуліби, проживають волиняни? Дуліби не могли бути повністю знищеними

аварами, позаяк у 907 році вони брали участь у поході Олега на Константинополь [17,с.16]; [5,с.14]. Отож, якась частина дулібів разом з аварами переселилася на Дунай, а якась залишилася і вижила на своїй етнічній території. Але для того, щоб територія дулібів могла називатися Волинню, необхідно щось більше, ніж просте заселення її волинянами. І цим більшим могло бути очолюване волинянами об'єднання слов'ян після аварської навали, яке згадує арабський історик Абу-л-Хасан Алі ал-Масуді: «З тих племен одне мало раніше в давнину владу, його царя називали Маджак, а саме плем'я називалось Валінана...» [8,с.135].

Можна цілком погодитися з думкою Л.Войтовича [5,с.20] щодо домінування волинян після відходу аварів. Відповідно, щоб таке домінування відбулося, необхідні були соціально-політичні передумови і активність лідерів Волині. Старійшини родів і бояри мали б бачити свої переваги у союзі. Можна припустити, що волиняни були активними учасниками у боротьбі проти аварської окупації і стали ініціаторами об'єднання слов'ян. До виникнення такого союзу племен могли підштовхнути і біди, спричинені навалою аварів і експансією хозарів.

Твердження, що плем'я волинян домінувало перед приходом аварів [4,с.123];[с.24,с.79] заперечується самим текстом аль -Масуді, що союз цей розпався не внаслідок війни з аварами, а: «...пішли розбрати між їх племенами, порядок їх був порушений, вони розділись на окремі коліна, кожне плем'я обрало собі царя [8,с.138]. Також важко погодитися з думкою про існування волинського союзу східнослов'янських племен в IX – X ст.[12,с.56]. Адже ал-Масуді писав свій твір у 947 році, і вже тоді говорив про таке об'єднання як далеку давнину.

Отож волиняни, як дуліби і анти, належали до найдавніших слов'янських племен. Розвиток і поступове розселення волинян як домінуючого племені на землі дулібів і бужан поширили і саму назву «Волинь». Ця точка зору не суперечить і тому, що дуліби перебрали назву волинян [15,с.31];[18,с.115] Позаяк історично так складалося, що інші етнічні групи перебирали назву домінуючого племені (перси, руси, франки тощо).

Розкриття смислового значення топоніма, як зазначав Леві – Брюль, має відповідати первісному мисленню населення певного регіону [16,с.32]. Первісне мислення передбачає означення навколишніх предметів через їх

сприйняття свідомістю людини. Найпростіша логіка підказувала, якщо люди живуть у лісах, то вони – деревляни, якщо на болотах – дреговичі, де простір і поля – поляни. Волиняни – це ті, що живуть на вільних, незайнятих землях.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Артамонов М.И. История хазар. Издательство государственного эрмитажа.1962.
- 2.Баран В.Д.Давні слов'яни.-К.:Видавничий дім Альтернативи,1998.
- 3.Баран В.Д. Східнослов'янські племена третьої чверті I тисячоліття н.е. на території західноукраїнських земель// Торжество історичної справедливості. Львів,1968
- 4.Брайчевський М.Ю. Про етнічну приналежність черняхівської культури//Археологія. Київ,1957.Т.10.
- 5.Войтович Л.Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н.е. найдавніші князівства.//Вісник Львів. Ун-ту. Серія іст.2010.Вип.45.
- 6.Гмыря Л.Наследники гуннов в степях юго- восточной Европы//История татар. Казань,2002.Т.1.
- 7.Грушевський М.С.Історія України-Руси:В 11т.,12кн./Редкол.:П.С.Сохань (голова) та ін..-К.:Наук.думка,1991-Т.І
- 8.Гаркави А.Я Сказания мусульманских писателей о слав'янах и русских.(с половины VII века до конца X века по Р.Х.) Санкт-Петербург,1870.
- 9.Давидюк В.Ф. Етнологічний нарис Волині за матеріалами експедиції Полісько-Волинського народознавчого центру "Волинянка-2003". Луцьк.2005.
- 10.Данилюк А. Волинь. Пам'ятки народної архітектури. Луцьк.2000.
- 11.Денисенко Н.Н., Фиров П.Т. Сборник документов и материалов по истории Украины.(VI-XIX вв.) Севстополь.2006.
- 12.Довгань П. Бужани як етнічний та державотворчий чинник у давній історії України.//Вісник Інституту археології.2006.Вип.1

- 13.Ісаєвич Я. Волинь на світанку історії : джерела і гіпотези.//тези наук. конференції “Дубно і світ”.2000.
- 14.Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель.-Київ. Наукова думка.1988.
- 15.Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович-Львів:Світ,1990.
- 16.Леви-Брюль Л. Сверхестественное в первобытном мышлении.- М.: Педагогика-Пресс,1994.
- 17.Літопис Руський.Переклад з давньорус.Махновця Л.Є.(відп.ред.Мишанич О.В.)-К., “Дніпро” ,1989.
- 18.Петегирич В. Поселенські структури V/ VI- Хст. Верхньої Надбужанщини як підоснова формування Белзької та Червенської земель// Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.Вип.11.2007.
- 19.Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян.-М.: Издательство, “Наука”, 1979.
- 20.Трубачов О.Н. Ранние славянские этнонимы-свидетели миграции славян//ВЯ.1974.№6.
- 21.Фроянов И.Я. Рабство и данничество у восточных славян.-СПб.: Издательство С-Петербургского университета,1996.
- 22.Царалунга І.Прасловянська мовна спадщина у складі українських ойконімів на –ани (-яни)//Проблеми слов'янознавства.2010.Вип.59.
- 23.Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся.Т.1 Вінніпег.1984.Канада.
- 24.Niederle L.Slovanske starozitnosti- Praha .1924.ODDIL I.SV.IV.
- 25.Ilustrovany encyklopedicky slovník. ACADEMIA, Praha,1982III.dil.

Микола Бондарчук м. Дубно

Сакральна спадщина Дубенщини. Матеріали міжнародною наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1025-річчю хрещення

Київської Русі та 521-й річниці Дубенського замку.- Луцьк: ПрАТ “Волинська обласна друкарня “2013.-300с.